

להשוואת הלישנות בסוגיית 'מאי מחיצה'

הסוגיה הראשונה במסכת עוסקת בשאלה פרשנית בביאור הביטוי 'מחיצה' שבמשנה. במהלך הסוגיה מופיעות שתי לישנות שונות הדנות בנושא מנקודת מבט דומה, אך עם זאת ניכרים הבדלים משמעותיים ביניהן. בדברים שלהלן נבקש לנתח את ההבדלים בין שתי הלישנות, נבחן חלופות שונות לביאור הבדלים אלו ונציע הסבר נוסף בעניין, המבוסס בעיקרו על דברי רש"י בסוגיה.

השוואת הלישנות

לישנא קמא

סברוה מאי מחיצה? גודא,

כדנניא: מחיצת הכרם שנפרצה - אומר לו גדור, חזרה ונפרצה - אומר לו גדור, נתיאש הימנה ולא גדרה - ה"ז קידש וחייב באחריות;
טעמא דרצו, הא לא רצו - אין מחייבין אותו, אלמא: היזק ראייה לאו שמיה היזק. ואימא: מחיצה - פלוגתא, כדכתיב: ותהי מחצת העדה, וכיון דרצו - בונין את הכותל בעל כרחו, אלמא: היזק ראייה שמיה היזק!
אי הכי, האי שרצו לעשות מחיצה, שרצו לחצות מבעי ליה!
אלא מאי? גודא, בונין את הכותל? בונין אותו מבעי ליה!
אי תנא אותו, הוה אמינא במסיפס בעלמא, קמ"ל כותל.

בבא בתרא ב, א

מהסוגיה עולה כך:

א. הפרשנות של מ"ד 'מחיצה-פלוגתא' נתקלת בקושי תחבירי משמעותי במשנה, שכן לדרך זו היה הניסוח צריך להיות 'השותפין שרצו לחצות' ולא 'לעשות מחיצה'.
ב. הפרשנות של מ"ד 'מחיצה-גודא', נתקלת אף היא בקושי תחבירי, שכן היה לו לתנא לשנות 'בונין אותו' ולא 'את הכותל'. אולם, הגמרא מציעה הסבר מניח את הדעת לקושי זה – 'אי תנא אותו הו"א במסיפס בעלמא'.
ג. בלישנא זו אין דיון כלל בשאלת 'מ"ט רצו' לשיטת מ"ד 'מחיצה-פלוגתא'.

לשנא בתרא

לישנא אחרינא אמרי לה: סברוה מאי מחיצה? פלוגתא,

דכתיב: ותהי מחצת העדה, וכיון דרצו - בונין את הכותל בעל כורחן, אלמא: היזק ראייה שמיה היזק.
אימא: מאי מחיצה? גודא, דנניא: מחיצת הכרם שנפרצה - אומר לו גדור, נפרצה - אומר לו גדור, נתיאש הימנה ולא גדרה - הרי זה קידש וחייב באחריות;
טעמא דרצו, הא לא רצו - אין מחייבין אותו, אלמא: היזק ראייה לאו שמיה היזק!
אי הכי, בונין את הכותל, בונין אותו מבעי ליה!
אלא מאי? פלוגתא.

אי הכי, שרצו לעשות מחיצה, שרצו לחצות מבעי ליה!

כדאמרי אינשי: תא נעביד פלוגתא.

ואי היזק ראייה שמיה היזק, מאי איריא רצו? אפי' לא רצו נמי! א"ר אסי א"ר יוחנן: משנתנו

- כשאין בה דין חלוקה, והוא דרצו.

בבא בתרא ב, ב

מסוגיה עולה כך:

א. פרשנותו של מ"ד 'מחיצה פלוגתא' נתקלת בקושי תחבירי המיושב על ידי הגמרא. 'כדאמרי אינשי'.

ב. פרשנותו של מ"ד 'מחיצה-גודא' נתקלת בקושי תחבירי שאינו מיושב כלל.

ג. הגמרא דנה בצורך ברצון של השותפים לפי מ"ד 'מחיצה-פלוגתא', שכן לשיטתו ניתן לכפות לכאורה על חלוקה אף בלא רצון הדדי, משום היזק ראייה.

מסקירה זו עולה סתירה חמורה בין שתי הלישנות:

שתי הלישנות מעלות באופן זה את הקושי התחבירי הנוגע לכל אחת מהשיטות בפירוש המשנה, אולם כל אחת מהלישנות מציעה בתורה תירוץ לאחת מקושיות אלו אשר אינו מקובל כביכול על חברתה. והרי אם תירוץ מסויים מספק את הגמרא בלישנא אחת, מדוע אינו מוזכר כלל בלישנא השנייה? כמו כן, הזכרת מימרתו של ר' יוחנן וההתמודדות עם שאלת הרצון למ"ד מחיצה-פלוגתא מופיעה בלשנא בתרא בלבד, והלא שאלה זו רלוונטית אף ללישנא קמא! מדוע אם כן אין בלישנא זו זכר לכך?

ניתן להציע כי הבדלים אלו נובעים משיקולי עריכה טכניים של עורכי הסוגייה, או אף מרצון מודע של העורך להציג צד אחד בלבד של הדיון, בכדי לתמוך בדעתו. ברם, לדרך זו חסרונות רבים: ראשית, אין די לטעון כי מדובר בשיקולי עריכה טכניים – יש להצביע על שיקולים אלו ולהסביר כיצד משפיעים הם על בחירת הקושיות השונות ודרך הצגתן. שנית, הטענה כי לפנינו עריכה מגמתית הנה בעייתית ביותר – שכן ביסודה של טענה זו מונחת הנחה כי אין תוכן אמיתי מאחורי האמירות המובאות בסוגיה, הנחה שהיא צינית בעיקרה.

דרך נוספת תהיה להתייחס לשתי הלישנות כאל מחלוקת עקרונית, ולבקש אחר הסבר סברתי מעמיק המבאר את הבדלי התפיסה בין הלישנות, הגוררים קבלה ואי-קבלה של התירוצים השונים. ברם, בסוגייתנו קשה מאד לממש דרך זו, שכן הפער בין שתי הלישנות קיצוני וחרף מדי.

בשורות הבאות נבקש להציג את דרכו של רש"י בסוגיה ולהציע פתרון נוסף לסתירת הלישנות על פי דרכו. ראשית, נתייחס לפרשנותו של רש"י לתירוץ 'הו"א מסיפס' בלשנא קמא, תירוץ המשמש פתח להבנת מהלכה של הלשנא כולה. לאר מכן נדון במשמעות התירוץ בלשנא בתרא – 'כדאמרי אינשי' – ולאור מסקנותינו המתחדשות נבקש לעיין שנית במסקנות העולות מהשוואת הלישנות. לבסוף, נדון במקומה הנכון של מימרת ר' יוחנן במהלך הסוגיה כולה וביחסה לשתי הלשנות.

לישנא קמא מסתיימת בקושייה סגנונית-תחבירית על מ"ד 'מחיצה-גודא':

אלא מאי? גודא, בונין את הכותל, בונין אותו מבעי ליה!

לדעת מ"ד גודא קתני יש להחליף את המילה 'מחיצה' שבמשנה במילה 'כותל', ויש ללמוד את המשנה כך – 'השותפין שרצו לעשות כותל¹ בחצר בונין את הכותל באמצע'. ברם קריאה זו יוצרת קושי תחבירי משמעותי, שכן במידה והשותפין רצו לבנות כותל, אין צורך למשנה לשוב ולהדגיש כי בונים את הכותל דווקא, ודי היה בקביעה 'בונין אותו' בלבד. על כך משיבה הגמרא:

אי תנא 'אותו', הוה אמינא במסיפס בעלמא, קמ"ל כותל.

הגמרא טוענת, כי לולא החזרה הנוספת על המילה 'כותל' שבסיפא היה מקום לומר שבונים מסיפס בעלמא. ברם, אם אכן פירוש המילה 'גודא' הוא 'כותל', כפי שמציין רש"י בתחילת הלישנא (ד"ה 'גודא'), הרי שאין מקום כלל לחשוב לטעות מעין זו, שכן השותפין שרצו לעשות כותל, ודאי וודאי שיבנו כותל!

ניתן להתמודד עם קושי זה בשתי דרכים: ראשית, ניתן לטעון כי פירוש המילה 'גודא' איננו כותל בדווקא, וממילא ההיגד 'השותפין שרצו לעשות גודא' נתון לפרשנויות שונות, לולא ההדגשה 'בונין את הכותל' בדווקא.

בדרך זו נוקטים בעלי התוס' (ד"ה 'הו"א במסיפס בעלמא').

שנית, ניתן לטעון כי אמנם, פירוש הביטוי 'גודא' הוא אכן כותל, אך אין כוונת מ"ד גודא להחליף את המילה 'מחיצה' שבמשנה ב'גודא', כמעין חילופי נוסח פרשניים, אלא לבאר את מהות ההכרעה שבסיפא – 'בונין את הכותל באמצע', דרך הצעת פירוש משפטי למונח 'מחיצה'. כך, הדיון בסוגיה מוסט מהדיון הפרשני-לשוני אל דיון מהותני העוסק בהבנת הדין שבמשנה 'בונין את הכותל באמצע', כאשר שתי הדעות 'גודא' ו'פלוגתא' הנן גישות בהבנת יסוד הדין ומהותו. כפי שנראה, בגישה זו נקט רש"י. נעיין אפוא בדברי רש"י ביחס לנקודה זו:

הוה אמינא במסיפס בעלמא - מיירי מתני' דאיהו נמי מחיצה איקרו ורצו דקתני אחלוקה קאי וכשאינן בה דין חלוקה קמ"ל כותל ורצו דקתני משום כותל דאי לא רצו פלגי לה במסיפס.

הגורם שעשוי להטעות בהבנת המשנה הוא העובדה שמסיפס נמי מחיצה איקרו. כלומר, במשנה כתובה ועומדת המילה 'מחיצה', שניתן לפרשה הן ככותל והן כמסיפס. ובאמת, לולא אזכור הכותל שבסיפא, היה מקום להניח כי אין להוציא ממון רב יותר ממסיפס לאור משנתינו, שכן זהו הפירוש המינימאלי ביותר ל'מחיצה' אותה הסכימו הצדדים לבנות. לפיכך, מחדשת המשנה כי היות והסכימו לבנות מחיצה ניתן לכפות אף על בניית כותל אבנים מלא וביוקר, לפי מנהג המדינה.

העולה מדרך זו הוא כי משנתינו עוסקת בבירור ובפירוש משמעות ההסכמה לבניין מחיצה, כך שתחילת המשנה – 'השותפין שרצו לעשות מחיצה' – מהווה מעין ציטוט של הסכם שנחתם בין שני הצדדים (מילולית או בכתב), והמשך המשנה מהווה פירוש משפטי של הסכם זה.

עתה, נראה כי מ"ד גודא ומ"ד פלוגתא נחלקו בהבנת משמעותה של הכרעת המשנה כי הסכם 'מחיצה' מחייב בניין כותל. לדעת מ"ד גודא הכרעה זו הנה הכרעה בדיני פרשנות חוזים המאפשרת פרשנות מרחיבה יחסית של המינוח 'מחיצה' וכפיית המשמעויות הממוניות של פרשנות זו, עד כדי חיוב בבניין כותל 'לפי מנהג המדינה'.

לעומת זאת, מ"ד פלוגתא סובר כי מגמת השותפין בהסכמתם על 'מחיצה' אינה אלא לחלוקה של בעלויות החצר, על ידי מסיפס בעלמא. את הקביעה במשנה שיש לבנות כותל דווקא מבאר מ"ד פלוגתא

1. לפי רש"י המפרש כי גודא הוא כותל. ודלא כתוסי. ראה להלן.

כנובעת מסיבה חיצונית נוספת: היזק הראיה. כיוון שרצו לחצות, הרי שמתעורר כאן היזק ראייה וניתן לכפות על מניעתו.

נראה אפוא, כי בתירוץ זה משתנה טיב הדיון בסוגיה. בתחילת הסוגיה הניחה הגמרא כי מ"ד גודא ומ"ד פלוגתא נחלקו בהבנה פרשנית של הביטוי 'מחיצה' שבמשנה, ובשל כך ביקשה אחר ראיות לשוניות ותחביריות להוכחת הפרשנות המתאימה ביותר במשנה. אולם, בשלב זה מגלה הגמרא כי מבחינה תחבירית ולשונית שני הפירושים אינם עומדים יפה כפרשנות מילולית במשנה, ולפיכך קובעת הגמרא כי הדיון איננו בפירוש המילה 'מחיצה', אלא בפרשנות החוזה 'רצו לעשות מחיצה', ובהבנת המניעים השונים לקביעת הגמרא – 'כותל'.

כעת, נבקש לעיין במשמעות התירוץ המקביל 'כדאמרי אינשי', המופיע בלשנא בתרא, ולבדוק את יחסו לאמור עד כה.

הגמרא בלישנא בתרא מקשה כך:

אלא מאי? פלוגתא, אי הכי, 'שרצו לעשות מחיצה', 'שרצו לחצות' מבעי ליה!

קושיה זו מניחה כי מגמתו של מ"ד פלוגתא הנה להחליף את המילה 'מחיצה' במילה פלוגתא – חצייה. ובשל כך מתעורר קושי לשוני חמור, שכן אין לומר 'שרצו לעשות חצייה' אלא 'שרצו לחצות'. וממילא, החלפת המילה 'מחיצה' במילה 'חצייה' במשנתנו איננה אפשרית. על כך משיבה הגמרא –

כדאמרי אינשי: 'תא נעביד פלוגתא'.

לפי תירוץ זה ניסוחה של המשנה איננו מנוסח על פי כללי הכתיבה הראויים, אלא על פי סגנון דיבור רווח. בסגנון זה אכן סביר להשתמש במינוח 'לעשות מחיצה'.

אולם, יקשה הלומד: מה עניין לשפת הדיבור בניסוחה של משנה מפורשת? המשנה הנה קובץ ספרותי מובהק ואין ראוי לו כלל שינקוט בלשון עממית מדוברת!

ניתן, לדעתי, להסביר זאת בדרך אחת בלבד – אין מדובר כאן בניסוחו של התנא, מחבר המשנה, אלא בציטוט ישיר כביכול של שיחה חיה בלשון המדוברת. ככל הנראה, שיבץ התנא במשנתנו ביטויים הלקוחים מתוך שיחתם של שני השותפים המדוברים.

ולפי הבנה זו, יש לפסק ולערוך מחדש את משנתנו כך:

השותפין שרצו "לעשות מחיצה בחצר" בונין את הכותל באמצע.

ומשמעותו: השותפין שכרתו ביניהם הסכם בעל-פה בניסוח 'לעשות מחיצה', יכולים לכפות אחד את השני לבנות כותל דווקא, אף על פי שהביטוי 'מחיצה' כשלעצמו אינו מחייב פרשנות זו.

משנתנו עוסקת אפוא, בפירוש ומימוש הסכמה חוזית בין שני צדדים תחת הכותרת 'מחיצה'.

והרי למדנו, כי אף לפי תירוץ זה, אין להחליף את המילה 'מחיצה' שבמשנה במילה אחרת, וכי הדיון בגמרא בשאלת מאי מחיצה איננו מבקש להציע חלופות למילה זו, אלא מבקש לנמק מדוע הסכם לבנות 'מחיצה' מחייב את הצדדים לבנות כותל דווקא, וכדלעיל.

לפי האמור, מסקנת שתי הלישנות זהה לחלוטין, שכן שתיהן מסיקות בסופו של דבר כי המחלוקת בין מ"ד פלוגתא למ"ד גודא איננה בהצעת חלופות במשנה, אלא בפרשנות מניעה וסברותיה.

ועל כן נראה כי יש לראות בלישנות אלו שתי אפשרויות מקבילות ושוות המובילות למסקנה זהה, וכי ההבדל ביניהן הנו מתודי בלבד, ונוגע לאופן הצגת הבעיה ופתרונה בנוסח המשנה.

עתה, נוכל להבין כי דברי ר' יוחנן, הנראים כביכול חלק מלשנא בתרא, אינם אלא סוגיה עצמאית, נפרדת, שאין לה זיקה מחייבת לאף אחת מהלישנות, ונוגעת לשתייהן כאחת. כל הדיון בגמרא החל משאלת 'אי היזק ראייה וכו' אינו אלא פתיחה חדשה לסוגיה נפרדת. נראה כי הבנה זו טמונה בדברי רש"י המשלב בפירושו ללשנא קמא את דברי ר' יוחנן –

פלוגתא - חלוקת חצר שהושוו דעתם לחולקה וכגון שלא היה בה ח' אמות כדי לזה וכדי לזה שאין האחד יכול לכוף את חברו לחולקה ולהכי תני שרצו שכיון שרצו לחולקה בונין כותל אבנים על כרחם.

והלא אם אכן דברים אלו נוגעים ללישנא בתרא בלבד, אין מקום לאיזכור זה כלל! וממילא מוכח כדברינו.

למדנו אפוא, כי תוכנן של שתי הלישנות זהה לחלוטין, כאשר ההבדלים ביניהם מתמקדים בשאלות מתודיות ולשוניות – כיאה להבדלים בין בתי מדרש שונים שדנו באותה שאלה ואף הגיעו לאותה מסקנה, בדרך שונה. בניחוח זה הנחנו את הפרשנות הבאה:

שתי הלישנות פותחות בסדרת קושיות ותירוצים העוסקות בבירור לשוני-תחבירי של המשנה, מתוך תפיסה הרואה במחלוקת 'פלוגתא-גודא' מחלוקת בעלת אופי לשוני. כאשר שתי הלישנות אף מסיקות, בהסבר האחרון המוצע בהן, כי אין לראות בשאלת 'פלוגתא-גודא' שאלה לשונית, כי אם שאלה פרשנית מובהקת הדנה בטיב הקביעה כי הסכמה הדדית למילים 'לעשות מחיצה' מחייבת בנין כותל אבנים ולא מסיפס. מ"ד 'גודא' סובר כי זו הפרשנות המילולית שחכמים בחרו ליישם ביחס להסכמה זו; ואילו מ"ד פלוגתא סובר כי זו הכרעה חיצונית שאינה נובעת מפרשנות מילולית לביטוי 'מחיצה' – היות ורצו לפרק את שותפותם בחצר, שזו ההוראה המצומצמת של 'לעשות מחיצה' – הרי שניתן לכפותם לבניין כותל בכדי למנוע הזק ראייה.

לבסוף למדנו כי דברי ר' יוחנן המופיעים בגמרא לאחר לישנא בתרא אינם נוגעים ללישנא זו בלבד, אלא לכלל הסוגיה ותוכנם רלוונטי גם לפי מסקנותיה של לישנא קמא, כפי שציין כבר רש"י.